

Tanulmányok

GERICS JÓZSEF

Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban

A XIII. századi magyar királyi oklevelekben a kutatás a római és kánonjog ismeretének meglehetősen sok bizonyítékát tárta fel. Alkalmazásukra a világi szférában is bizonyos szükséglet mutatkozott. Az Aranybullának a leányegyedre vonatkozó rendelkezése pl. római-kánoni eredetű jogintézmény magyarországi meghonosításának bizonyult, és úgy látszik, hogy a hazai pecséthasználat az autentikus pecsétről szóló, ugyanilyen eredetű jogfelfogás hatása alatt állt. A kánonjogot a magyar király már a század első felében *ius commune*-nak ismerte el.

A „két jog” alkalmazásának úttörői azok a *doctores legum*, *doctores decretorum* és doktori fokozat nélküli jogászok voltak, akik mint *clerici regis*, a kancelláriában és a királyi kápolnában tevékenykedtek.¹

A római jog magyarországi szerepét már a XIII. század közepén a modern kutatási eredményeknek kb. megfelelően jellemezte a híres korabeli kanonista, Cardinalis Hostiensis. Szerinte Magyarország is azok közé az országok közé tartozik, amelyeket nem kormányoznak ugyan a római jog szerint, de ennek argumentumait mégis felhasználják, amikor saját szokásjoguk és statutumaik elégtelennek bizonyulnak.² Ő tehát a civiljognak Magyarország világi jogrendjében kiegészítő forrásként való felhasználásáról ad számot. Ez szinte magától értetődően történhetett így.

A királyi udvar jogtudós klerikusai ugyanis a „két jogot” láthatóan kb. úgy alkalmazták a világi szférában, mint ahogyan a római jog használata az egyház törvénykezésében szokásos volt.

Milyen összefüggései voltak ennek a jogérettel, politikával és irodalommal Európa-szerte és nálunk? Ezzel foglalkozik a tanulmány.

„*A leges* és a *canones* viszonyára nézve vitathatatlanul az a felfogás uralkodott, hogy a római jognak [az egyházban] subsidiarius érvénye van a joghézagok kitöltésére, már amennyiben nincs ellentétben a kánonjog alapelveivel. A *leges*-nek a klérus és az egyházi bíró számára kötelező ereje ebben az esetben. . . az egyházi törvény-

(1974 februárjában tartott előadás szövege. Elhangzott a MTA Középkori Munkabizottságának ülésén.)

¹ Lásd erről *Kumorovitz L.* és *Murarik A.* alapján összefoglalóan *Gy. Bónis*: *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn, Ius Romanum Medii Aevi*, V. 10. Mediolani, 1964. A kápolnáról ld. *Mályusz E.*: *Az V. István-kori gesta. Értekezések a tört. tud. köréből*, 58. szám. Bp. 1971. 124. és köv.

² „*excepta Italia vel regno Arelatensi nullae, vel paucae provinciae sunt, quae iure civili regantur, licet utantur argumentis ipsius propriis deficientibus consuetudinibus et statutis.*” Ezek a „*provinciae*”: „*Hispania tota, Anglia, Scotia, Wallia, Hybernia, Alamannia, Dacia (Dánia), Suecia, Norveia, Hungaria, Boenia, Polonia, Bulgaria.*” Idézi: *S. Kuttner*: *Papst Honorius III. und das Studium des Zivilrechts, Festschrift für M. Wolff*. Tübingen, 1952. 98. old. 82. sz. jegyzet

hozó általi (hallgatólagos vagy kifejezett) elismertetésén alapult. A római jogról, mint *lex suppletoria*-ról való tanítást III. Lucius pápa egyik decretálisa hivatalosan kanonizálta,³ amelyet a Liber Extra is tartalmaz (X, 5, 32, 1). Kanonisták lajstromokat közöltek olyan kánoni jogintézményekről, amelyeket „a civiljog ismerete nélkül még sem lehetett érteni”, így Hostiensis is.⁴ Az egyháznak erről a gyakorlatáról III. Honorius pápa is nyilatkozott *Super speculam* konstitúciójának 3. fejezetében, amely egyébként megtiltotta a római jog előadását Párizsban.

A kánonjog tanulóinak a római jog legalább is bizonyos fajta segéd tudományként mindig rendelkezésére állt, amint Hostiensis szintén kifejtette.⁵ A római jog tanulása IV. Ince kommentárja értelmében szerzetespapok számára nem volt tilos, ha kolostorukat ezért nem hagyták el.⁶

A *canones* tanítása ezért, amelyet az egyház szorgalmazott, mindig közvetített római jogi ismereteket is.

A római jognak a világi szférában, az egyes államok jogéletében való alkalmazását a kanonisták évszázados vitája előzte meg és kísérte arról, van-e ilyen vonatkozásban kötelező ereje a római jognak. A vitát Gratianus művének tanulmányozása önmagában is elindíthatta. A *Decretum* ti. egy sereg olyan helyet is tartalmaz, amelyek *reges*-ről és *principes*-ről, *reges*-ről és *civitates*-ről, az egyes államok törvényhozásáról és a *consuetudines patriae*-ről szólnak. Más szövegei emellett a római birodalom egyetemességét és a császári méltóság egyedülálló mivoltát tárgyalják. Tisztában voltak a *Decretum* olvasói — már csak a maguk tapasztalatából is — az európai államoknak és „a császárnak alá nem vetett királyok” (*reges, qui non subsunt imperatori*, Huguccio megfogalmazása) sokaságának a létevel, de meg voltak győződve a császárság univerzális jelentőségéről is, amelynek a minden uralkodó méltóságát meghaladó, kizárólagos auktoritása sokuk szemében evilági módon testesítette meg a kereszténység egyházi-vallási egységét.⁷

A *Decretum* magyarázóinak ezért már forrásuk különféle helyeinek összehangba hozása érdekében is, de tapasztalataiknak és a *Decretum* bizonyos egyeztetése végett is foglalkozniuk kellett a római jog világi szférában való érvényességével. A tárgy vitatása a dekretisztikából átment a dekretalisztikába,

³ Kuttner: uo. 93.

⁴ Hostiensis: „in materia testamentorum, tutorum, servitutum, et in multis aliis, de quibus non habemus speciales rubricas et hae, quas habemus, non sufficiunt ad omnia, quae occurrunt”. Idézi: Kuttner, i. m. 94. old. 66. jegyzet. — III. Honorius nyilatkozata: „sancta ecclesia legum saecularium non respuat famulatum, quae satis aequitatis et iustitiae vestigia imitantur”. (X, 5.5.5.)

⁵ „et sine principali studio, lectione et auditu legum per libros legales qui haberi possunt et glossas suas . . . sufficiens notitia . . . haberi potest . . . dummodo ibi principaliter non studeat”. Idézi: Kuttner: i. m. 90. old. 45. jegyzet.

⁶ „si . . . ibi audirent vel legerent”. Idézi: Kuttner: i. m. 90.

⁷ Kuttner: i. m. 95–96. XII. századi kanonisták Gratianust magyarázva, érdekesen indokolták, miért kötelezi a római jog a klérust. Bisignanoi Simon szerint a klerikusok, mint latinok, rómaiaknak tekintendők, ezért van számukra a *leges*-nek kötelező erejük. (Summa ad D. I. c. 12.v. in eos solos constituta: „hinc collige in causis ecclesiasticis vel aliorum hominum robor leges non habere . . . Responso: forte romanos hic omnes latinos intelligit . . .” Id. Kuttner: 93. old. 58. jegyzet. — Huguccio egyértelműen foglalt állást: „Item quid de clericis? Numquid et ipsi ligantur legibus romanis? Sic, illis, quae approbantur ab ecclesia, et non obviant canonibus. Sed non ideo, quia sint promulgatae ab imperatoribus, sed quia sunt confirmatae a domino papa.” Id. Kuttner: uo.

és egyre több politikai és jogpolitikai elemet olvasztott magába.⁸ A vita természetesen bizonyos határokon nem ment túl, a közös alap a magyarázott Decretum és döntvénygyűjtemények tekintélyének elismerése volt. Ezért a vitázó kanonisták gondolatmeneteinek fontos közös elemei is voltak.

Válaszuk mindenképpen attól függött, hogyan ítélték meg a birodalom és az egyes államok viszonyát, elismerték-e vagy tagadták az egyes országoknak és uralkodóiknak az Imperium Romanum alá rendelt mivoltát. Ez utóbbi természetesen nagyobb összefüggésekbe illeszkedő, és régebben vitatott kérdés volt, mint a római jog kötelező erejéé. Ezért külön bemutatást is igényel.

Lássuk előbb, hogyan érveltek a római jog kötelező erejét valló illetve tagadó kanonisták, hogyan foglalt állást a romanisztika, mi volt az egyes államok világi törvényhozóinak és kommentátorainak felfogása és argumentumaik. *Positív* választ elsősorban *német* és *olasz* kanonisták adtak.

III. Ince pápa mestere, a nagytekintélyű Huguccio 1187 körül a pápa által approbált római törvénynek minden keresztényre kötelező voltát hirdette. Summa-jában megszokott szabatosságával fogalmazta meg a kérdést és a választ: „Ez a jog csak a rómaiakat kötelezi, és azokat, akik a római birodalom alattvalói. De mit mondjunk a franciákról, angolokról és az Alpokon túl élő többiről?” Igenlő válaszáának legérdekesebb részlete: „már csak a pápa miatt is alá vannak vetve a római birodalomnak; a pápának ugyanis minden keresztény alá van rendelve és ezért mindnyájan kötelesek római törvények szerint élni, legalábbis azok szerint, amelyeket az egyház jóváhagy.”⁹

Hasonlóan pozitív választ adott a francia iskolából való, *Ecce vicit Leo* kezdetű glossza (1202—1210 között) és kifejtette, hogy a király a maga országában éppúgy alkothat *constitutio*-kat és *edictum*-okat, mint a császár, *lex generalis*-t azonban csak császár hozhat.¹⁰

Johannes Teutonicus 1210 körül Gratianushoz készített *Glossa Ordinaria*-jában a Magisternek azokból a helyeiből vont messzemenő következtetéseket a római jog egyetemesen kötelező erejére, amelyek a hereditást, gyámságot és szerződéseket a római jog (*ius Quiritum*) sajátosságaként mutatták be.¹¹ Szerinte

⁸ A vita alapjául szolgáló fontos helyek: D. 1. c. 12. *Ius Quiritum*; C. 6. qu. 3. c. 2. *Scitote*; C. 7. qu. 1. c. 41. *In apibus*; C. 15. qu. 6. c. 3. *Alius item*.

⁹ Summa ad D. 1. c. 12. *Ius Quiritum*: „Hoc iure (Quiritum) soli Romani et qui subsunt Romano Imperio astringuntur. Sed quid de Francis et Anglicis et aliis ultramontanis? Numquid ligantur legibus Romanis et tenentur vivere secundum eas? Respondeo utique, quia subsunt vel subesse debent Romano imperio, nam unus imperator in orbe”. (Itt tűnik fel először a későbbi vitákban olyan gyakori de facto — de iure megkülönböztetés!) „... praeterea quicumque utuntur lingua Latina, dicuntur Romani...”, „Item saltem ratione pontificis subsunt Romano imperio: omnes Christiani subsunt apostolico et ideo omnes tenentur vivere secundum leges Romanas, saltem quas approbat ecclesia”. Idézi: *H. Heimpel*; *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, 208. (1954) 202—203 és *Kuttner*: i. m. 96. old. 74. jegyzet.

¹⁰ Ad D. 1. c. 12. v. *proprie sunt romanorum*: „Roma communis omnium subiectionum patria, quia eodem iure debent uti, ut Insti prologo in principio. Unde iudei, qui sunt subiecti romanis vivunt more romano, ut C. de iudeis, iudei. Immo omnes latini debent istis legibus uti, quia unus tantum debet esse imperator, ut VII. qu. 1. in apibus. Omnes subesse debent illi imperatori... Odie tamen non fit, quia non sunt omnes sub imperatore, sed ecclesia.” Idézi: *G. Post*: *Public Law, the State, and Nationalism* (Studies in Medieval Legal Thought. Princeton, 1964. Ch. X.) 460. old. 85. jegyzet. Ad D. 2. c. 5.: „Quod tamen rex in regno suo, quia quilibet rex in regno suo potest aliquid statuere... Leges autem generales soli imperatori licet condere.” *Id. Post*, uo. 86. jegyzet.

¹¹ „Nam imperator est princeps totius mundi... Sed in diversis provinciis diversi reges sub eo constituti sunt... Qui ergo non vult esse sub Romano imperio, nec haereditatem habere potest, nec alia, quae hic de iure Romano enumerantur”. *Id. Post*, i. m. 458. old. 79. jegyzet.

mindazoknak, akik nem akarnak a római birodalom alattvalói lenni, jog szerint nincs is tulajdonuk.¹² Ugyanezt a véleményét előadta a császárságnak a görögökről a frankokra (illetve a velük azonosított németekre) való átruházásáról szóló *Venerabilem* decretalishoz 1215 és 20 között készített Apparatus-ban is. Érvelését Justinianus Corpusára hivatkozva is támogatja. Fejtegetéseiben nemcsak minden királynak a császár alá rendelt mivoltát hangoztatta, hanem felszólította olvasóit: „Valljuk meg tehát, hogy a németek megérdemelték virtusaikkal az imperiumot.”¹³

Jacobus de Albenga-nak a *Compilatio V*-hoz 1226 körül készült kommentárja szerint a király hozhat ugyan törvényeket országa számára, mint a császár a birodalomban, de a király törvényei éppúgy nem lehetnek ellentétesek a császáréival, miként a praefectus praetorio-é sem.¹⁴ Ugyanő hasonló felfogásban magyarázta III. Honoriusnak a *Compilatio V*-ba foglalt *Gravi nobis* ügylevelét, amelyben a pápa a portugál királynak a klérus megadóztatását az egyház részére a császár által biztosított adómentességre hivatkozva tilalmazta.¹⁵

Bernardus Parmensis 1234 és 1253 között írta *Glossa ordinaria*-ját IX. Gergely gyűjteményéhez. Ebben magyarázta a *Super speculam*-nak azt a megállapítását, hogy az Ile de France-ban és néhány más tartományban a világiak nem alkalmazzák a császári törvényeket.¹⁶ Bernardus szerint jóllehet de facto nem tartja meg őket mindenki, mivel nincsenek alávetve a császárnak, de iure mégis alattvalóinak kellene lenniük.¹⁷

¹² Ad D. 63. c. 22. v. per singulas provincias: „Si enim dicunt se non subesse Romano imperio, per consequens dicunt se non habere aliquid proprii.” Id. *Post*, uo. 459. old. 81. jegyzet.

¹³ „Sic ergo regimen mundi est translatum ad theutonicos, nã habent regimen romane ecclesie, ut de con. d. v. in die (Decretum, De consecratione, Dist. 5. c. 14.). Et sic patet, quod imperium non est apud grecos, licet largo nomine appellaretur imperator, ut de maio. solite (Comp. III. 1,21,2 és X,1,33,6) sicut rex scaccorum dicitur rex. Extra ecclesiam autem non est imperium, ut XXIII. qu. 1. sed illud (24 qu. 1. c. 39 Sed illud Augustini). Est autem imperator super omnes reges, ut VII. qu. 1. in apibus (c. 41) et omnes nationes sunt sub eo, ut XI. qu. 1. hec si quis. ver. volumus (c.34); et dicit lex: ipse enim est princeps mundi et dominus, ut ff. ad l.ro. de precatio domine (Dig. 2,14,9). Etiam iudei sub eo sunt, C. de iudeis, iudei (1,9,8); et omnes provinciae sunt sub eo, ut XXIII. qu. VIII. c. si in mortem § ecce (p. c. 20). Nec aliquid regnum potuit prescribere exemptionem, cum non habeat locum in hoc prescriptio, infra, de prescri. cum ex officii (Comp. III. 2,17,6 és X, 2,26,16). Nec aliquis regum potuit eximi ab imperio quia illud esset acefalum . . . et esset monstrum sine capite. Immo omnes de capite suo imperatori dabunt tributum, nisi in hoc sunt exempti, ff. de censibus l. ult. (Dig. 50,18,8). Omnia enim sunt in potestate imperatoris, ut VIII. di. quo iur. (c.2). Fateamur ergo, quod theutonicis virtutibus promeruerunt imperium, XXVIII qu. IX. ex hiis (c. 14).” Id. *Post*, i. m. 457—458. Johannes ezt a *Venerabilem*-nek a Comp. III. 1,6,19-be foglalt szövegéhez fűzte; az ügylevelet IX. Gergelynél lásd: X,1,6,34. — Az utolsó mondatban Gratianus egyik helyét (C.28.qu.1.c.14. Iuxta illud Hieronymi, „Virtutibus promeruerunt Romani imperium”) alkalmazta a németekre. *Post*, 488.

¹⁴ Ad Comp. V.tit. de iudeis et saracenis c. Intellecto v. lege perpetua: „Ita habes, quod rex potest facere in terra sua similiter. Praefectus pretorio potest facere legem, quam omnes servare tenentur, dummodo non sit legi et constitutioni contraria”. Id. *Post*, i. m. 462. old. 94. jegyzet.

¹⁵ „Sed quare papa allegat legem imperatoris ipsi regi, cum ei non subsit? Respondeo, licet ei non subsit, subesse debet tamen, ut XI. qu. I. in apibus. Item lex ista intelligitur esse postquam est per ecclesiam approbatum, ut C. de veteri iure enucle. l. I. § sed hiis (C.1,17,1 § Sed et si). Et est ar, in decr. ista, quod omnes reges debent subesse imperatori.” Id. *Post*, i. m. 488. old. 181. jegyzet.

¹⁶ „in Francia et nonnullis provinciis laici romanorum imperatorum legibus non utuntur”.

¹⁷ „Cum tamen ab omnibus debeant observari . . . et licet ab omnibus de facto non serventur, quia non subsunt imperatori, de iure tamen debent subesse.” Idézi: *Kultner*: i. m. 98. old. 81. jegyzet.

A bolognai legisták szinte egyhangúan a római jog egyetemesen kötelező volta mellett foglaltak állást. Jellemző nyilatkozatot tett pl. Accursius a Corpus Iuris Civilis-hez csatolt *Libri Feudorum* magyarázatánál. Szerinte a kommentált törvény a franciákat és az Alpokon túli többieket „ugyanúgy kötelezi, mert jóllehet nem eskü alapján, de a római birodalom címén mégis alattvalói, amelyek azért kell alávetve lenniük, minthogy Justinianus birodalmához tartoztak.”¹⁸ Cinus általában hasonlóan az Imperium szempontjai szerint foglalt állást, de elismerte, hogy a középkori császári *Authenticæ* gyűjtemény rendelkezéseit a francia király „belátása szerint tartja meg, minthogy de facto nem ismer el maga fölött senkit”. Azo beszámol néhány korai XIII. századi jogásznak arról a véleményéről, hogy országában minden királynak akkora hatalma van, mint a császárnak, következésként azt teheti, amit jónak lát, vagy megteheti *ratione publicae utilitatis*. Ő maga elutasította a francia király ilyen igénye mellett felhozott érvét, és állást foglalt Barbarossa hűbértörvényének alkalmazása mellett.¹⁹

A kanonisták között korántsem alakult ki olyan egyetértés, mint a legisták között. A római jog általánosan kötelező erejének elméletét számos kanonista vonta kétségbe. Így Laurentius Hispanus 1210 és 1215 között készített *Glossa Palatina*-jában elsősorban Huguccio elméletét támadta meg.²⁰ Más francia és spanyol kanonisták szintén Laurentiushoz hasonlóan nyilatkoztak. Különösen Johannes Teutonicus érvelését bírálták maró gúnnyal. Tanítását, mint németnek — egyik későbbi kritikusa szerint — „saját teste és vére nyilatkoztatta ki számára”.²¹

A kanonisták és legisták által sokat elemzett kérdéssel az *egyes államok* jogszabályalkotásának és jogszabály-magyarázatának is szembe kellett néznie. A római jogot ugyanis az egyes országok egyházi ítélkező fórumain — már csak III. Lucius rendelkezése alapján is — *lex suppletoria*-ként alkalmazták. Ez önmagában is megkönnyítette legalább a civiljog egyes intézményeinek a különféle helyi jogokba való behatolását. Hostiensis idézett, fontos megjegyzése szerint a civiljognak Európa-szerte majdnem *ius commune* jelentőséget tulajdonítottak.²²

Utóbb, a XIII. században, sőt szórványosan már a XII-ben is, az egyes államok uralkodóinak szuverenitását gyakran írták körül a római jog olyan tételeivel, amelyek eredetileg a *császárra* vonatkoztak.

A kormányzat szempontjából való technicitása és az államjogi alapvetésre való alkalmassága a civiljogot kétségtelenül vonzó és kívánatos eszközzé tette az uralkodó és jogászai számára. Ehhez azonban bizonyos nehézségek megoldására volt szükség, amelyek a római jog akárcsak egyes tételeinek alkalmazásából szinte maguktól származtak.

¹⁸ Gl. ordinaria ad Lib. Feud. 2,53,1 v. imperio: „Et ita videtur, quod lex ista non habet locum, nisi inter illos, qui ei subditi sunt. Sed nunquid tenet Francigenas, et alios ultramontanos, qui ei non sunt subditi. Videtur, quod non, ex eo quod hic subiicit: nostro subiecti imperio etc. Sed dicas, quod eos similiter tenet; quoniam licet ei non sint sacramento subditi, sunt tamen ratione imperii Romani, sub quo esse debent, cum ipsi fuerint de imperio Justiniani.” Idézi: *Post*, i. m. 455—456. old. 67. jegyzet.

¹⁹ *Post*; i. m. 456. Cinus idézete: „observat pro libito, cum de facto non recognoscat superiorem”.

²⁰ Ad C.12 qu.2.c.8 v. novies: „et ita quelibet regio potest sibi ponere (legem), et ita franci et hispani non obligantur romanis legibus. Romana ecclesia non confirmat eas, nisi circa eos, quibus prodite sunt. Proditae sunt autem illis tantum, qui sub imperio romano sunt . . . unde non circa gallicos vel hispanos.” Idézi: *Kuttner*, i. m. 96. old. 73. jegyzet.

²¹ *R. Scholz*: *Weltstaat und Staatenwelt in der Anschauung des Mittelalters*, *Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft* 4 (1941) 99.

²² *Vö. Kuttner* megjegyzését, i. m. 98. old. 82. jegyzet

Mióta ti. Barbarossa roncgliai törvényhozása formálisan is felújította Justinianus művét, azóta a Stauf császárok, mint *Authenticae*-t, egyes saját törvényeiket is besoroltatták Justinianus Corpus-ába.²³ A római jog tudománya ilyen módon, a maga eszközeivel, bizonyos folytonosságot teremtett Justinianus és a középkor császárai közt. A *leges*-nek a világi jogban való felhasználása ezért szükségessé tette a velük élők és az ókori törvényhozó középkori császári utódai közti viszony tisztázását.

Kiváltképpen vizsgálni kellett ezt a kérdést ott, ahol a római jog az ókortól kezdve élő, belföldi jog volt, ha nem is a Corpus-nak megfelelő, hanem Justinianus előtti formájában, azaz Franciaországnak a Loiretől délre eső területein, az ún. *írott jog* vidékén.

Hasonlóképpen szembe kellett nézni a dologgal Dél-Itáliában a Staufok bukása után a felettük diadalmaskodó és örökükbe lépő Anjouknak is. Meglepően szigorú törvényhozással rendezték a kérdést emellett a korántsem romanizált jogéletű Hispániában.

Franciaországban 1254-i és 1312-i királyi ordonnance-ok szerint egyes vidékeken „régí szokásként” és királyi engedély alapján alkalmazzák a *ius scriptum*-ot, azaz a római jogot, bár ennek *auctoritas*-a a királyt nem köti és nem kötelezi.²⁴

Marino da Caramanico 1270 és 1280 között nyilatkozott a szicíliai királyság és a római jog viszonyáról, amikor elkészítette *Apparatus*-át a még II. Frigyesztől származó *Constitutiones*-hez. Ő egészen élesen fogalmazta meg a kérdést: „Miért alkalmazzuk országunkban a római törvényeket, ha nincs alávetve az imperium-nak?” „Hiszen miután azt állítjuk, hogy országunkban nincs többé római imperium, egyszersmind azt is feltesszük, hogy az országban megszűntek a római jog törvényei is.” Felelete szerint a római jogot a birodalomnak való alávetettség megszűnése ellenére is igen hosszú ideje alkalmazzák a mindenkori uralkodó beleegyezésével, és kifejezetten megerősítik az általa magyarázott *Constitutiones* is. Ezért a római jogot úgy kell kezelni, mint ha a *Constitutiones*-ből származna és Szicília királyai hirdették volna ki.²⁵

Spanyol földön — Vincentius Hispanus híre szerint — a leoni *Liber iudiciorum* halálbüntetést írt elő arra, aki befogadja a római jogot. „Így azután (Leon) egyenlő vetélytársa a birodalomnak és Franciaországnak is, mert abban az időben, amikor Hispániában csak pogányok voltak, bevonulásukkor a frankok főnemeseikkel együtt odavesztek, a megmaradók pedig királyukkal visszavonulva, ioculatoraikat is szélnek eresztették.”²⁶

²³ H. Conrad: Deutsche Rechtsgeschichte, Karlsruhe, 1962. I. k. 351.

²⁴ IX. Lajos 1254: „iura scripta, quibus utuntur ab antiquis, volumus observari, non quod eorum obliget nos auctoritas seu astringat, sed qui mores eorum in hac parte non duximus immutandos”. Id. F. Ercole: Archivio Storico Italiano, 89 (1931) 228. — IV. Fülöp 1312: „Regnum nostrum consuetudine moribusque praecipue, non iure scripto regitur, licet in partibus ipsius regni quibusdam subiecti ex permissione progenitorum nostrorum et nostra iuribus scriptis utantur in pluribus, non ut iuribus scriptis ligentur, sed consuetudine iuxta scripti iuris exemplar introducta.” Id. F. Ercole: Arch. Stor. Ital. 73/2/1915. 253. old. 2. jegyzet.

²⁵ „Quare quidem in regno nostro uteremur romanis legibus, si imperio non subesset?” „Immo postquam supponimus Romanorum Imperium in regno deficere, pariter, et Romanorum iura in regno desinere supponimus”. „Licet vero Regnum desierit subesse imperio, tamen iura romana in regno per annos plurimos convenientia regum, qui fuerunt protempore, servata diutius consensu tacito permanserunt... immo expresse servantur et corroborantur in compilatione Constitutionum istarum, ubi neque Constitutiones hae seu approbatae regni consuetudines non obsistent... et ita perinde sunt habenda, tamquam essent ex hiis perfecta Constitutionibus et per ora ipsorum Regum Siciliae promulgata”. Id. F. Ercole: Arch. Stor. Ital. 89. (1931) 227—228.

²⁶ Ad X, 5, 33, 28 v. non utuntur: „in Yspania excellentissima provinciarum prima lex in libro iudiciorum Legionum hec est: quicumque recepit (leges) romanas, capite puniatur et ita de

X. Alfonz *Siete Partidas*-a hasonló intézkedést tartalmaz: halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg a római jog tanítását.²⁷

A kérdésnek érdekes *keleutópai* dokumentuma egy, a XIII. század közepéről származó, németnyelvű szokásjogi feljegyzés. Ez a német lovagrend államának területére kinevezett püspökök tájékoztatása céljából készült a lengyel jog előírásairól, amelyek kötelezők lettek a lovagrend fennhatósága alá került territorium lengyel és porosz lakói számára. A névtelen szerző verses bevezetésben számolt be a lengyel jog eredetéről általánosságban. Szerinte Lengyelország és a Német Birodalom közt az a fontos különbség, hogy Németországban érvényben van a római jog, a lengyeleknek pedig a maguk törvényhozótól alkotott, saját joguk van. A németeknél a római jog kötelező ereje a hódításon alapul, jogukat a rómaiak erőhatalommal kényszerítették a németekre. A lengyelek ezzel szemben ragaszkodtak a maguk jogának megtartásához, és országuk egyetlen másikkal sincs alávetve. Az ismeretlen szerző a feljegyzés első cikkelyében előadja azt is, hogy Lengyelországot kizárólag „dem romischen stule des bobistes” rendelték alá, „unde nicht dem kaiser”.²⁸

A bemutatott források tanúsága szerint a civiljog alkalmazása számos jogász szemében a birodalomnak való alávetettség ismertető jegye volt. A római jogot legalább egyes vidékeiken alkalmazó államok császártól való függetlenségének bizonyítása és védelme ezért uralkodók jogászaiktól nem kis erőfeszítést kívánt.

A római birodalomtól való középkori függés egyik jogcíme (sőt olykor a pápának „in temporalibus” való alávetés követeléséé is) az a körülmény volt, hogy a császár az illető területet *igazságos háborúban* meghódította. Ez az érv a római jog népjogi gondolatkamrájából eredt,²⁹ és nagytekintélyű, korai keresztény szerzők tanításaival kiegészülve, a kánonjog rendszerébe is beépült. Szent Ágostonnak Gratianus művébe is felvett megnyilatkozása szerint Palesztinát az Ótestamentumban a zsidók az őslakosság bűnei miatt éppúgy Isten büntető ítéletének végrehajtóiként hódították meg, mint ahogyan később a pogány rómaiak is ekként ragadták el, végül pedig „Krisztus egyháza birtokolja azt, ahol Krisztus üldözői uralkodtak”. Ágoston ezeket a megállapításokat arra a bibliai helyre alapította, amely szerint: „Elvételük tőletek az Isten országa és az igazságosságot cselekvő népnek adatik.”³⁰

Az Isten *öntudatlan* eszközeként való hódítást itt a birtoklás feltétlenül jogos címének ismerték el a hódítók pogány volta ellenére is. Még inkább így ítélték meg a pogányok közti *keresztény* hódítást: Ágoston nyomán vált általánossá már a Karoling-korban az a felfogás, hogy „a hadviselés és a birodalomnak

pari contendit cum imperio, etiam cum Francia, quia in eo tempore quo non erant in Yspania nisi gentiles, in ipso introitu Franchi perierunt cum paribus suis et residui cum rege suo retrocentes dimiserunt ioculatores suos in Vasconia, qui nec locuntur gallicum nec yspanum.” Id. *Post*: i. m. 490. old. 189. jegyzet.

²⁷ R. Scholz: i. m. 96.

²⁸ A. Vetulani: La Pologne médiévale et le droit Romain. Acta Universitatis Scientiarum Szegedinensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica. Tom. XVIII. fasc. 12. 1972. 147—148.

²⁹ „ea, quae ab hoste capimus, iure gentium statim nostra fiunt”, Inst. 2,1 de rerum divisione.

³⁰ „Auferetur a vobis regnum Dei et dabitur genti facienti [Vulgata: fructus eius] iustitiam”. Mt. 21,43. Ágoston idézi a C.23, qu. 7.c.2., A hódításról és a háborúról, mint a *ius gentium* eleméről: D.1.c.9. A *bellum iustum* meghatározása: C.23.qu2.c.1. Mindkettő Isidorustól származik.

a pogány népek leigázása útján való gyarapítása a gonoszok szemében szerencsés dolog, a jók számára szükségszerűség”.³¹

I. Gergely pápa és őt követve, számos joggyűjtemény ennél is kedvezőbben bírálta el a pogányok közt a kereszténység terjesztését előmozdító hódítást: „Nem vért szomjazva, hanem annak az államnak a terjesztése érdekében törek-szel gyakran hadat viselni, amelyben — látjuk — tisztelik az Istent, hogy Krisztus neve a hit hirdetésével az alávetett pogány népek között köröskörül szárnyaljon.”³²

A frank, illetve német hódítás magának a császári hatalom birtoklásának is leghathatósabb alapja volt. Ezért hivatkozott rá, mint a maga és elődei császárságának jogcímére Freisingi Ottó szerint 1155-ben Barbarossa, amikor a római nemesség követői a város hajdani nagyságára és a régi jogra hivatkozva, a római szenátus császárválasztó jogának megújítását, eskük tételét és nagyszegű pénz fizetését kívánták tőle: „Közismert, hogyan szállt át nemességed ereje városunktól a Kelet királyi városára. . . Jött azután a nevében és a valóságban egyaránt igazán nemes frank, és hatalmasan elragadta tőled azt a szabadságot is, amely még megmaradt neked. . . Idézzük fel a mostani imperátorok tetteit, ha felséges császáraink, Károly és Ottó a nem bárki kegyéből is hűbérül adott, hanem a görögöktől vagy longobardoktól erővel elvitatott várost Itáliával együtt nem ragadták magukhoz, és nem csatolták a frankok birodalmához. . . Törvényes birtokos vagyok, ragadja el, aki tudja, a buzogányt Hercules kezéből. . . Nem gyengült még el a frankok vagyis a németek keze.”³³

Barbarossa itt kifejezetten Nagy Károly és Ottó utódának vallotta magát, de császári elődei közül más alkalommal nem hagyta ki Caesart, Augustust, Konstantint és Justinianust sem, birodalmát pedig az egységes római világimpérium megfelelőjének tartotta. Bármelyik elődjénél erősebben gyakorolta a császárnak a királyok kinevezésére nézve tulajdonított előjogot. A királyokat Frigyes, vagy legalábbis bizalmasa, Dasseli Rainald érsek római provinciális helytartóknak tekintette, annál inkább, ha országaik területileg a birodalom egykori tartományaival estek egybe. A királyokat így a staufi udvar legalább alkalmanként „*reges provinciarum*”-má és „*regulus*”-szá minősítette.³⁴ Felettük a birodalom urának antik mintára „*imperialis auctoritas*”-t tulajdonítottak

³¹ „*Belligerare et perdomitis gentibus dilatare regnum malis videtur felicitas, bonis necessitas*”. Hinkmar: *De regis persona et regis ministerio ad Carolum Calvum regem*, PL 125, 840 C. vö. *De civ. Dei* IV. 45.

³² Gennadio patricio et exarchae Africae: „. . . bella vos frequenter appetere non desiderio fundendi sanguinis, sed tantum dilatandae causa reipublicae, in qua Deum coli conspicimus, quatenus Christi nomen per subditas gentes fidei praedicatione discurrat”. C.23. qu.4.c.49. A szöveget Burchardus és Ivo is közli.

³³ „*Clarum est, qualiter primo nobilitatis tuae robur ab hac nostra urbe translatum sit ad orientis urbem regiam. . . Supervenit Francus, vere nomine et re nobilis, eamque adhuc in te residua fuit, ingenuitatem fortiter eripuit. . . Revolvamus modernorum imperatorum gesta, si non divi nostri principes Karolus et Otto nullius beneficio traditam, sed virtute expugnatam Grecis seu Langobardis Urbem cum Italia eripuerint Francorumque apposerint terminis. . . Legitimus possessor sum. Eripiat quis, si potest, clavam de manu Herculis. . . Nondum facta est Francorum sive Teutonicorum manus invalida.*” *Gesta Friderici I. imperatoris*, II. 29–30.: Vö. Frigyes 1177. évi levelét Mánuelhez: „*Predecessorum nostrorum. . . urbis Rome monarchiam divino munere et felix obtinuit victoria eamque nobis successive potenterque transmisit, ut. . . etiam regnum Grecie. . . sub nostro gubernari debeat imperio*”. *id. H. v. Kap-Herr: Die abend-ländische Politik Kaiser Manuels*, 1881. 186.

³⁴ *R. Scholz: i. m. 90.*

hívei, a „*magistralis potestas*”-t meghaladó császári hatalom teljességének értelmében.³⁵

A császároknak az ilyenfajta „*auctoritas*” gyakorlására elsősorban a szomszédos országok feudális pártviszályai és trónharcai adtak alkalmat, amelyekbe döntőbíróként avatkoztak be. Az „*auctoritas*” érvényesítése időnként ismételtlen összefonódott a császár és a pápa küzdelmével, valamint az egyes királyok ebben való állásfoglalásával. XII. századi írók és államférfiak megnyilatkozásai szerint a császár és az egyes uralkodók viszonyát sokszor közvetlenül szabta meg a császár által támogatott, vagy elvetett pápa mellé állás, vagy szembefordulás.³⁶

Érdekesen bonyolódott a Barbarossa által támogatott ellenpápához való viszony és a belföldi prelatusok magatartása Frigyes dániai főhűbéruraságával és magyarországi *imperialis auctoritas* igényeivel.

1152-ben Sven (Péter) dán király és Knud trónkövetelő vitáját döntötte el Sven javára a Rótszakállú. Igényeiről való lemondását Knud egy kardnak Frigyes kezébe adásával fejezte ki. Sven a királyságot hűbérként vette át Frigyes-től, aki végül koronát tett dán vazallusa fejére. Pünkösöd napján azután Sven kardhordozói szolgálatot teljesített hűbérurának.³⁷ Sven uralma azonban nem volt zavartalan. 1154-ben ugyanis Eskil lundi érsek közreműködésével elűzték, és csak az érsek 1156. évi római tartózkodása idején térhetett vissza Dániába, a szász herceg és a hamburg—brémai érsek támogatásával. Római tartózkodása idején Eskil megszilárdította egyháztartományának a hamburg—brémai szék által súlyosan veszélyeztetett függetlenségét, sőt a pápától Lundnak egész Skandinávia primáságává tételét is kieszközölte. Pápai követként volt úton hazafelé, amikor valahol a császár fennhatósága alá tartozó területen elfogták. Kiszabadítását a pápa erélyesen követelte Barbarossától, sőt szemére vetette Eskil szabadonbocsátásánál tanúsított késlekedését. Fogságából írt levelében Eskil előadta, hogy a császár őt birodalmának és koronájának való kártétellel vádolja, ő azonban annyira szíven viseli Dánia nagyságát és a dán egyház felmagasztaltatását, hogy szívesebben szenved érte, mintsem uralkodik benne. Ez a törekvése sodorta tehát megítélése szerint meghasonlásba Barbarossával és dán hűbéréseivel. Fogságából 1158 elején kiszabadult és hazatért, de keserves csalódás várta. Waldemar, az általa támogatott trónkövetelő ti. diadalmaskodott ugyan Svenen, a császár hűbéresén, de 1158-ban maga is vazallusi hódolást ajánlott fel, majd teljesített Frigyesnek, néhány év múlva pedig IV. Viktor ellenpápa, Barbarossa kreatúrája mellé állt. Eskil számára, aki azzal dicsekedett,

³⁵ R. Holtzmann: Der Weltherrschaftsgedanke des mittelalterlichen Kaisertums und die Souveränität der europäischen Staaten, *Historische Zeitschrift*, 159 (1939) 251—264. — Bírálta F. Rörig: *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelelters*, 6 (1944) 200—302. W. Holtzmann, idézendő mű és mások.

³⁶ Suger pl. így magyarázta V. Henriknek a francia király elleni hadbaszállását 1124-ben: „Henricus collecto longo animi rancore contra d. regem Lodovicum eo quod in regno eius Remis in concilio d. Calixti anathemate innodatus fuerat”. (A Vita Ludovici Grossi-ból idézi: W. Holtzmann: Das mittelalterliche Imperium und die werdenden Nationen. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, H. 7. Köln und Opladen 1953. 22. o. 24. j.) 1162-ben az elzászi cisztercita Neuburgi Nending apát nyilatkozott félreérthetetlenül: „Eadem nobis . . . incumbit necessitas, dum princeps et imperator noster non solum potestatibus humilioribus, verum etiam regnis et regibus exterminium dominatur (comminatur?), qui sentientes cum Alexandro domino V(ictori) in soliditate gradus apostolici obviare conantur”. Id. W. Holtzmann, uo. 23.

³⁷ Gesta Friderici, II. 5. I. *Scheidung-Wulkopf*: Lehnsherrliche Beziehungen der fränkisch-deutschen Könige zu anderen Staaten vom IX. bis zum Ende des XII. Jahrhunderts. Marburger Studien zur älteren deutschen Geschichte, Herausgegeben von E. E. Stengel. 1948. 86.

hogy „ő a királyoknak parancsolni szokott, és nem engedelmeskedni”, mindez törekvéseinek kudarca volt, és szinte természetesnek tekinthető, hogy 1161-ben 6 évre száműzetésbe ment, ahonnan a III. Sándorral utóbb kibékülő Waldemar hívatta vissza.³⁸

Eskil törekvései 1182-ben Absolon érsek idején arattak teljes sikert. Barbarossa ti. 1182-ben Waldemar király fiától, Knudtól is hűbéresi hódolást követelt. Ezt az igényt — Saxo Grammaticus szerint — a császár követe előtt Absolon érsek azzal utasította vissza, hogy Knudnak ugyanolyan joga van az uralkodáshoz, mint a császárnak („Kanuto cesarique aequum regnandi ius esse”), és ugyanazzal a *libertas*-szal kormányozza Dániát, mint Frigyes az *Imperium Romanumot*.³⁹

Magyarországon II. Géza királynak kellett szembenéznie Freisingi Ottó, ill. Rahewin tudósítása szerint két olyan trónkövetelővel is, akik az *imperialis auctoritas* érvényesítését kívánták ügyükben III. Konrádtól, illetve a Rőtszakállútól. Borics 1146-ban kérte, hogy „segítsen rajta az *imperialis auctoritas*, mint amelyre feladatként hárul, hogy oltalmába vegye az egész világot.”⁴⁰ 1158-ban István herceg azért fordult sérelmei miatt bátyja ellen Barbarossához, mert „megtudta, hogy a római birodalom menedéke a világnak”.⁴¹ Frigyes el is járt érdekében Gézánál, kívánságának „*imperialis dignitas*”-szal és „*auctoritas*-szal” adván nyomatékot.⁴² Géza és hívei azonban a királyi hatalom egységére hivatkozva, elhárították Barbarossa közbelépését.⁴³ Frigyes — Rahewin szerint — formálisan ítélkezni kívánt volna a testvérek vitájában, azaz nagyjában hasonlóan járni el, mint 1152-ben a dán trónkövetelők közt, vagy 1157-ben a lengyel hercegek vitájában, amelyet hadjárattal kikényszerített, bár hamarosan lerázott hűbéri hódolattal fejeztet be. Magyarországra vonatkozó tervét azonban a politikai célszerűséget belátva, elejtette, mert itáliai hadjáratában szüksége volt Géza katonai támogatására.⁴⁴

A magyar külpolitika útja azonban a Barbarossával való együttműködéstől néhány év alatt a francia királlyal való szövetséghez és a Frigyeszel szembenálló III. Sándor pápa elismeréséhez vezetett. Ez a fordulat a kortárs Burchardus császári notarius szerint a Rőtszakállút haragos megjegyzésre készítette: „Hálát adok Istennek, hogy tisztes módon vesztettem el a hitvány barátot; ezt pedig erre a »regulus«-ra értette.”⁴⁵

³⁸ Lásd az egészhez C. Schambach: Friedrich Rotbart und Eskil von Lund. Historische Vierteljahrschrift, 13(1910) 510—514 és H. Simonsfeld: Friedrich Rotbart und Eskil von Lund. uo. 15(1912), 372—377. — Eskil oklevelének szavait („Nos sui regni et suae coronae diminutionem fecisse causatur” és „In tantum Danici regni honorem et Danicae ecclesiae exaltationem desidero, ut gratius sit mihi pati pro ea, quam regnare in ea”) és Saxo Grammaticusnál feljegyzett dícsékvését („pocius preesse regibus, quam obsequi solitum”) idézik ök.

³⁹ R. Scholz: i. m. 97.

⁴⁰ „quatenus imperiali auctoritate, ad quam totius orbis spectat patrociniū, ei subveniatur, deposcit.” Otto, Chron. VII. 34.

⁴¹ „compertum habens, quod Romanum imperium totius orbis esset asyllum”. Gesta Friderici, III. 13.

⁴² „imperiale precibus adiungens dignitatem et auctoritatem”. Uo.

⁴³ „(Stephanum) velut . . . regni insidiatorem pellendum arbitrarentur, antequam facinoribus suis istud cruentari et principatus eius monarchiam scindi et lacerari contigisset”. Uo.

⁴⁴ „Imperator . . . cum videret rem eo venturam, quod aut in communi dividendo aut in uniuscuiusque condemnatione litem opus esset . . . terminari . . . ad oportuniora tempora decisionem huius litis placuit protelandam”. Uo. — A lengyel hadjáratra ld. Scheiding—Wulkopf: i. m. 85.

⁴⁵ „Grates ago, inquit, Deo quod honesta occasione amicū perdo vilissimū. Hoc ait significans regulum istum.” Id. W. Holtzmann; i. m. 20. old. 21. jegyz.

Géza politikájának ezt az irányát, amely számára a császár híveinél a *regulus* minősítést szerezte, minden bizonnyal a hazai főpapság, elsősorban pedig az esztergomi érsekséget 1158 óta betöltő Lukács sugalmazta. Ő ugyanolyan irányba vezette királyát, mint amilyenben Eskil szerette volna látni Dánia és Waldemar király útját: a Barbarossával és IV. Viktorral való szakításhoz, és III. Sándornak pápaként való elismeréséhez.

Lukácsnak a magyar politika fordulatát előidéző befolyása és Eskil érsek törekvései fontos politikai elhatározásokban igyekeztek érvényre juttatni olyan rokon meggyőződést, és olyan hasonló szempontokat, amelyek őket államuk, egyházuk és osztályuk érdekeinek felismerésében, értelmezésében és a tenni-valók megítélésében vezették.

W. Holtzmann megállapításai szerint ilyen meggyőződésükhöz és belátásukhoz sokban hozzájárult franciaországi iskolázásuk, ahol, francia földön, a pápa lelkiekben való egyetemes hatalmát a század számára korszerű módon hirdető teológiai felfogás létrejött. A birodalmi főpapság soraiból — aligha véletlenül — a szintén párizsi iskolázottságú Eberhard salzburgi érsek foglalt állást III. Sándor ügye mellett, Gézával és Lukáccsal kölcsönösen buzdítván egymást Sándor pápa támogatására. Nagy szerepe volt a franciaországi képzésnek a Lukáccsal és Eskillel kortárs két angol: Walter Map és Johannes Saresberiensis felfogásának kialakulásában. Johannes a század közepének talán legkiemelkedőbb elméjeként foglalt írásba olyan gondolatokat, amelyek mutatis mutandis Lukács és Eskil politikájában is felismerhető elemek. Műveiben és leveleiben egyaránt megmutatkozik Frigyes német viláгурalmi törekvésekként felfogott terveinek a francia földön vagy befolyások alatt nevelkedett egyházi értelmiséget Európa-szerte taszító hatása, amelyet szemükben csak betetőzött Barbarossának a pápasággal kapcsolatos politikája.

Johannes a világi államnak pozitívan értékelt, de merőben földi szférát juttatott. Szerinte mindaz, ami szellemi-lelki vonatkozás, az az egyház ügye, eszményi egyházé, amelyhez képest szemében a meglevő javításra szorult. Az Imperiumot ignorálja, az Imperiumnak az ő rendszerében egyszerűen nincs helye, mert az egyház szférájából a világi hatalmat kizárta. Az univerzális egyházzal szembeállítható, egyetemes világi hatalomról nem vett tudomást, csak az egyházat és partnereiként a konkrétan létező egyes államokat és uralkodóikat ismerte el. Spirituális-misztikus egyházfogalma lehetett az ő egyéni sajátossága, de ez mégis az egyházi primátus kizárólagos elismerésének bizonyítéka a világi hatalom felett, amely felfogás francia földön alakult ki.

Ilyen teológiai-államelméleti alapvetés mellett annál hevesebb és elemi erejűbb volt a Barbarossa által keltett felháborodás, nemcsak ő ellene, hanem a császárság intézménye és az azt magukénak valló németek ellen is. Johannes leveleiben Frigyes *schismaticus tyrannus*-ként szerepelt, és Barbarossának a pápasággal kapcsolatos tevékenysége értelmezi igazán Johannes kérdését: ki tette bírónak a németeket a népek felett? Johannes és a hozzá hasonlóan gondolkodók számára Frigyesnek a pápai szék után nyúlása a németek *in spiritualibus* való viláгурalomra törésének mutatkozott.⁴⁶

Barbár szakadóroknak tekintette Johannes a németeket, és egyik levelében érdekesen indokolta, miért nem fogadta el a Kölnbe szóló tanári meghívást: nem akart pénzkeresés kedvéért a szakadárrok társa lenni a skizmában és Isten

⁴⁶ W. Holtzmann: i. m. 21–22. Eberhardról ld. Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899.² I. k. 293–294.

házának elpusztításában. Helyette honfitársa, Girardus a Puella ment Kölnbe, akinek iskolájában valamikor Walter Map és Lukács is tanult Franciaországban. Girardusnak azután Johannes nyomatékosan a figyelmébe ajánlotta, milyen fontos küldetést tölt be tanárként, mint igazhívó angol, a barbár szakadérok között. Királyáról, II. Henrikről elégedetlenül jegyezte fel Johannes Becket Tamás bizalmasaként 1168-ban: „Annyira dicsekszik, hogy nyilvánosan mondogatja: elnyerte már nagyapjának (I. Henriknek) a kiváltságát, aki a maga országában király, apostoli követ, patriarcha, császár és minden volt, ami csak akart.”⁴⁷

Ez a rosszallás azonban nem a szuverén angol királyság jogosultságának tagadása és univerzális birodalom alá rendeltségének a hangoztatása volt, hanem a világi uralkodó egyházfői igényein érzett keserűség. Egyetemes birodalmat és ezt kisajátító népet, *translatio imperii*-t ő nem ismert el. Ebből az álláspontjából eredt a németek hatalomvágyának az a súlyos elítélése egyik levelében, hogy uralkodni akarnak a szomszédos országokon (*regna vicina*), de még az *Imperium Graecorum*-on is.⁴⁸

Alig kételkedhetünk abban, hogy Johanneshez hasonlóan minősítette Barbarossa terveit és a pápasággal szembeni eljárását nemcsak Eskil, hanem Lukács érsek is, főként a magyar politika fordulata után. Tanúsítja ezt II. Gézának a francia királyhoz szövetségkötésükről írt levele, amely Barbarossát császár vagy római császár helyett a korabeli antifridericianus szóhasználattal jellemzően *német császárnak* (imperator Alamannorum) nevezte.⁴⁹ A Lukácsnak tulajdonítható állásfoglalás ezen kívül korántsem tekinthető egyedül rá jellemző felfogásnak, hanem rajta kívül más magyarországi egyházi körök véleményének is. Tanúul szólíthatjuk erre a vele kortárs magyar krónikást, akinek II. Géza korát feldolgozó műve 1152-ig áll rendelkezésünkre a bővebb szövegekben. Ennek az írónak a jogász mivoltát és a korabeli magyar „magisterek” létét kifogástalanul bizonyítja egy, a fattyú Boricsra tett megjegyzése: „Magistereink értelmezése szerint az egyház nem fogadja be a házasságtörésből származó ivadékat.”⁵⁰ Itt a korabeli kánonjognak a papszentelést törvénytelen származás miatt tiltó, korántsem általános tételére hivatkozik, amely ószövetségi tilalmon is alapult.⁵¹ Ugyanez a krónikás Jasomirgott Henrik hadjáratánál „furor Teutonicus”-t emleget, amelynek célja „egész Magyarország kiirtása” volt, visszaverését pedig a magyarok Mária általi megsegítésének tulajdonította, a támadók magatartását az eretnekekéhez hasonlítva. III. Konrádnak a kereszteshadjárat alkalmával történt átvonulásáról nem mulasztotta el megörökíteni „zsarnok rablóként” való

⁴⁷ „adeoque gloriatur, ut palam dicet se nunc avi sui consecutum privilegium, qui in terra sua erat rex, legatus apostolicus, patriarcha, imperator et omnia, quae volebat”. Ld. *W. Holtzmann*: i. m. 18–19. old. 20. jegyzet.

⁴⁸ Ezt és Girardus a Puellához írt levelét idézi: *J. Spörl*: Grundformen hochmittelalterlicher Geschichtsanschauungen. München. 1935. 98–101. Előadásomban Spörl fejtegetéseit követem.

⁴⁹ *G. Fejér*: Cod. Dipl. Regni Hungariae . . . II. k. 163.—Barbarossa címzéséről ld. *Scholz*: i. m. 96.

⁵⁰ „Magistri nostri sic interpretantur, ut adulterinam progeniem ecclesia non communicat.” SRH. I. 459.

⁵¹ „Non ingrediatur manzer, id est de scorto natus in ecclesiam Domini usque ad decimam generationem.” Dt. 23,2. — Gratianus maga nem helyezkedett elutasító álláspontra a törvénytelen sarjak felszentelésének kérdésében és véleményének támogatására számos forráshelyet idézett. Emellett nézetével ellenkező álláspontokat is ismertet. Ld. az egészre a D. 56-ban gyűjtött anyagot.

viselkedését, és kiáltó ellentétként jegyezte fel VII. Lajos francia király „Krisztus igaz zarándokához méltó” lovagiasságát.⁵²

A krónikás eszerint már III. Konrád uralkodásának magyarországi vonatkozásait is olyan felfogásban tárgyalta, amelynek legélesebb megnyilatkozásait Európa-szerte Frigyes pápai politikája váltotta ki. Könnyen lehetséges, hogy ez az író már az 1160-as évek benyomásai alatt ítélte meg így a Konrád idején történeteket is. Egy azonban bizonyos: a hang a Lukács érsekkel kortárs, tudós hazai klerikusoké, bennük Konrád korának eseményei is a skizma idején Lukácsban támadt visszhangot keltették. Legnagyobb befolyású csoportjukat, a püspököket Reicherspergi Gerhoh nevezte elismerően *virī litterati*-nak, jóllehet a magyarokat és királyukat barbárokként megvetette.⁵³

Anélkül, hogy elvi jellegű megnyilatkozásairól számot adhatnánk, a magyar állami függetlenség és önállóság XII. századi diplomatáinak tekinthetjük őket. Egyik nevezetes képviselőjüket, Gervasius püspököt Rahewin mutatta be 1158-ban, küldetésének teljesítése közben Heidrich ispán oldalán, a regensburgi birodalmi gyűlésen.

Absolon lundi érseknek 1182-ben Saxo Grammaticus szerint elhangzott szavai diplomáciai tárgyaláson adtak választ Barbarossa főhűbérúri követelésére. II. Henrik szintén nem elvi igényű kijelentést tett, hanem hatalmát jellemezte, mint saját országában császárként uralkodó királyét. Ezek a megnyilatkozások mégis kétségtelenül a „rex est imperator in regno suo” elv szabatos, jogászi megfogalmazásának irányába mutattak.

A császár és a királyok viszonyának kérdését nemsokára általánosságban is feltette és feleletet is adott rá, érdekes módon, két angol kanonista: Richardus Anglicus és Alanus ab Insula. Alanusnál fontos szerepet kapott a pápa és az egyes uralkodók kapcsolata is.

„Nyilvánvaló — írta Richardus 1191 és 1198 közt —, hogy számos király nem alattvalója a császárnak. Szerintem ugyanis, amint erőszakkal lettek alattvalóivá, erőszakkal vissza is térhetnek a maguk szabadságához... A császárt ugyanúgy a hadsereg választja, mint a királyt... Honnét lenne a különbség a hatalmukban, holott mind a kettőt ugyanolyan auktoritással, ugyanazzal a szenteléssel és ugyanolyan krizmával kenik föl?”⁵⁴

Alanus több alkalommal is (1207 és 1210 közt, majd 1210 és 1215 közt) kifejtette erősen hierokratikus álláspontját a pápa és a világi uralkodók viszonyáról, sőt véleményét változtatta is. A császár és a királyok viszonyát azonban

⁵² SRHI. 454—458. — *A furor Teutonicus*-nak a krónikaszerkesztésekben való előfordulásairól ld. *Kumorovitz* (Századok, 1960. 918) és *Mályusz* (Krónika-problémák, Századok, 1966. 721—722) idevágó fejtegetéseit.

⁵³ „... in terra Hungarica et barbarica vix nomine tenus christianorum principum dominio subdita.” A hang Freisingi Ottóéra emlékeztet! — II. Géza „rex... immitis ac barbarus”, a püspökök azonban „virī litterati”. Ld. *Commentarius in psalmum LXIV. Gombos A. F. Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Bp. 1937. II. k. 1030—1031. — III. Sándor Lukácsnak szóló, elismerő sorait idézi *Bónis* 1. jegyzetben. i. m. 15 („... viro... tam divinis quam humanis scripturis plenius erudito et ecclesie doctore”).

⁵⁴ „Set quid ad regem, cum tantum duo sint gladii in evangelio, et alterum habeat papa... et alterum imperator? ... Sed contra. Patet reges multos imperatori non subici. Videtur enim, quod sicut per violentiam essent subditi, quod violenter possint ad propriam redire libertatem.” — „... Exercitus eligit imperatorem, pari ratione et regem. Item, cum uterque tam imperator quam rex eadem auctoritate, eadem consecratione, eodem crismate inungitur, unde ergo potestatis diversitas?” Id. *F. Gillmann: Richardus Anglicus, als Glossator der Compilatio I. Archiv für katholisches Kirchenrecht*, 107 (1927) 627 és uo. 2. jegyzet.

következetesen magyarázta: „Ámi a császárról mondatott, azt meg kell ismételni minden uralkodóról, aki felett uraként nem áll senki. Mindegyiküknek akkora *iurisdictio*-ja van országában, mint a császárnak a birodalomban. A pápa ugyanis jóváhagyja a (birodalomnak a) *ius gentium* alapján történt országokra bomlását, jöllehet a régi *ius gentium* szerint egy császárnak kell lennie a világon.”⁵⁵ Fejtegetései szerint *in temporalibus* a királyok éppúgy alá vannak vetve a pápának, mint a császár.

Megnyilatkozásaihoz, főként Richarduséhoz, talán hozzájárult az az élményük, amely angol mivoltukban döbbsenhetette meg őket, hogy Oroszlánszívű Richárdot fogságában VI. Henrik császár 1194-ben hűbéresi hódolásra kényszerítette.⁵⁶ Richardus megoldása mindenesetre csattanós válasz volt a császárnak a hódításon alapuló, bármiféle igényére.

Alanus és Richardus lényeges elemként épített be magyarázatába olyan tanítást, amelyet a XI. században VII. Gergely pápa is hirdetett, amikor Salamon Magyarországot hűbérként ajánlotta föl IV. Henriknek: „Magyarországnak épp úgy, mint más *nobile regnum*oknak, saját szabadságának állapotában kell lennie, és semmilyen más ország királya alá sem kell vettetnie, csak az egyetemes római szentegyház alá, amely alattvalóit nem úgy kezeli, mint a szolgát, hanem fiaként fogadja valamennyit.”⁵⁷ Ugyancsak ő mondotta ki, hogy Salamon császári hűbéressé válva, királyból *regulus* lett, ami Magyarország *nobile regnum* voltaival összeférhetetlen. Gergely újítása volt a császárnak egyszerűen „*rex Teutonicus*”-ként való megszólítása és kezelése, célja pedig a német királyságnak más „*regnum*okkal” a *pápai szék előtt* való egyenlősítése és valamennyiüknek azonos módon a pápaság alá rendelése.⁵⁸ A *nobile regnumra* és a *saját szabadság állapotára* vonatkozó nézetek különösen az egyes államok önállóságának szószólói közt találtak visszhangra, mégpedig a későbbi pápai igények ellenében is. Gergely így utódaira is veszélyes érvet adott a császárral vívott harcban a *nobile regnumok* uralkodóinak a kezébe.

Ez a felfogás III. Ince óvatos megfogalmazásában bejutott IX. Gergely gyűjteményébe is. Ince szavai többféle magyarázatot is megengednek. Megnyilatkozásában ugyanis Ince nem jogot ismer el, hanem fennálló helyzetet, illetve francia álláspontot ismertet, és ezt siet Róma szempontjainak megfelelően értelmezni: „Mivel a (francia) király evilági ügyekben nem ismer el maga felett senkit, ezért ebben az ügyben idegen jog sérelme nélkül vethette magát alá *iurisdictio*-nknek.”⁵⁹

IV. Ince pápa a II. Frigyessel vívott küzdelem tüzeiben fejezte be 1245-ben *Apparatus*-át. Ebben III. Ince megnyilatkozását azzal egészítette ki, hogy a francia király csak *de facto* nem ismer el maga felett senkit, „mert egyesek szerint

⁵⁵ „Et quod dictum est de imperatore . . . habeatur repetitum de quolibet principe, qui supra se dominum non habet. Unusquisque tantam habet iurisdictionem in regno suo, quantum habet imperator in imperio. Divisio anim regnorum iam iure gentium introducta a papa approbatur, licet antiquo iure gentium unus imperator in orbe debet.” Id. *Post*: i. m. 464.

⁵⁶ R. Scholz: i. m. 96.

⁵⁷ „regnum Ungarie, sicut et alia nobilissima regna in proprie libertatis statu debere esse et nulli regi alterius regni subici, nisi sancte et universali matri Romane ecclesie, que subiectos non habet, ut servos sed ut filios suscipit universos”. Reg. II. 63. ed. E. Caspar, 218. — Gergely nyilatkozatának Alanus és Richardus felfogásával való összefüggését Scholz állapította meg, i. m. 99.

⁵⁸ Reg. II. 70. Id. kiad. 230. — Gergely eljárásáról ld. E. Müller-Mertens: *Regnum Teutonicum*, Wien—Köln—Graz, 1970. 145—181.

⁵⁹ *Per Venerabilem*, X, 4, 17, 13.

de iure alá van vetve a római császárnak, szerintünk éppen ellenkezőleg: a pápának”.⁶⁰ Véleménye szerint az *imperium* az egyházat illeti mindenhol, ahol csak *iurisdictiono*-t gyakorolt római császár, elsősorban és vitathatatlanul Nyugaton.⁶¹

III. Incének a francia király jogászai által minduntalan ismételt nyilatkozatát VIII. Bonifác is kommentálta 1303-ban, IV. Incéétől némileg eltérő érveléssel, és egészen más körülmények között. Bonifác a császári hatalom semmivé válása után, a Szép Fülöppel folytatott élet-halál harcban nyilatkozott, amikor Habsburg Albertnak, a pápa pillanatnyi szövetségésének a császári trónra ültetéséről volt szó. Albert követői előtt Bonifác „superbia Gallicana”-nak és hazugságnak nevezte a francia király császártól való *de iure* függetlenségének állítását, és kiközösítéssel fenyegette mindazokat, akik tagadják a minden keresztény pápának és császárnak *de iure* való alárendeltségét.⁶² A császárnak való alárendeltség dolgában ez VII. Gergely felfogásának legalább részben a visszajára fordítása volt.

VII. Gergelytől VIII. Bonifácig a pápák állásfoglalásainak és a hierokrata Alanus kommentárjának alapvető, közös eleme a pápának a császárok és királyok fölé rendeltsége. A királyok császári alárendeltségét a pápák szemelláthatóan a császár és köztük fennálló, mindenkori konkrét helyzet alapján ítélték meg, maguknak pedig legalább egyik jogalként *ratione Romani imperii*, nemcsak *ratione peccati* követelték az evilági felsőséget az egyes uralkodók felett. Igen érdekes volt a visszahatás.

A Richardus Anglicus által a császár igényei ellen fordított argumentumot, a fegyveres hódítást, illetve a hódító fegyveres elűzését, a XIII. században általánosságban alkalmazták Európa-szerte mind a pápa, mind a császár főhatalmi igényeivel szemben. Vincentius Hispanus pl. ismételten a Hispániába nyomuló Nagy Károlyra és frankjaira mért, súlyos vereség hírére hivatkozva cáfolja Johannes Teutonicus megállapítását, hogy a németek vírtusaikkal érdemelték ki az imperiumot és a császár a világ ura. Vincentius szerint Spanyolország Nagy Károly legyőzésével minden más országnál külön lett, és a frankok elűzésével kivívták a császártól való *exemptus* mivoltot. Egyedül a spanyolok szerezték meg vírtusukkal az imperiumot és választottak püspököket, a németek viszont ostobaságukkal elveszítették a birodalmat.⁶³

⁶⁰ Ad X, 4,17,13. v. Recognoscat: „De facto, nam de iure subest imperatori Romano, ut quidam dicunt, (célzás Johannes Teutonicusra), nos contra: immo Papae”. id. *R. W. és A. J. Carlyle*: A History of Medieval Political Theory in the West. London. 1928 V. k. 320. old. 1. jegyzet.

⁶¹ App. ad X,2,2,9 v. Irritas: „Item terra sancta iusto bello victa fuit ab imperatore Romano post mortem Christi, unde licitum est Papae ratione imperii Romani, quod obtinet, illud ad suam iurisdictionem revocare. Et haec ratio sufficit in omnibus aliis terris, in quibus imperatores Romani iurisdictionem habuerunt, licet posset dici, quod hoc iure, scilicet ratione imperii non possit, cum ecclesia non habeat imperium, nisi in Occidentem.” Id. *Carlyle*, i. m. 324. old. 1. jegyzet.

⁶² *F. Ercole*: Arch. Stor. Ital. 73/2. 1915. 260. o. l. jegyzet és *H. Wieruszowski*: Vom Imperium zum nationalen Königtum. Aalen, 1965.² 160.

⁶³ Ad Comp. III. 2,1,3 ad v. cum hoc regnum: „Sic et gallicana ecclesia maior aliis . . . Immo per hoc colligitur, quod hispania est maior aliis provinciis. Cum enim Carolus vellet cum omnibus francigenis intrare hispaniam, ispani ingressu ispanie obsviaverunt eis, et superaverunt eos in bello et occiderunt XII. pares. Et si vinco vincentem te, vinco te . . .” írta 1210 és 1215 közt, de belevette az Extrához 1234 és 1248 közt készült Apparatusba is, Id. *Post*: i. m. 485–486. old. 174. jegyzet. — App. ad X,1,6,34: „Jo. theutonice, excipe ipso iure exemptos yspanos, qui Karolum non admiserunt, nec eius pares. Sed ego, Vinc. dico, quod theutonici per busnardiam perdidierunt imperium . . . Sed soli Yspani virtute sua obtinuerunt imperium et episcopos elegerunt. LXIII. D. cum. longe (D. 63.c.25) . . .” Id. *Post*: i. m. 490. old. 190. jegyzet.

Marino da Caramanico azzal igazolta Sziciliának a birodalomtól való elszakadását, hogy a történelem tanúsága szerint a rómaiak kizárólag fegyvereik erejével, azaz inkább *de facto* szerezték birodalmukat, semmint *de iure*, elnyomva másokat, akik tehetetlenségüknél fogva a római birodalom alattvalói lettek. A római birodalom ezután szintén *de facto* darabolódott fel, és vesztette el Sziciliát sok más *regnum*-mal együtt. Ez igazságosan történt így, mert csak az lett az erőszak áldozata, aki maga is erőszakot alkalmazott másokkal szemben és a *favor libertatis* is azt kívánja, hogy egy népnek az *originaria libertas* visszaállítására irányuló küzdelme sikert arasson. Nem használhat a császárnak az a kifogása, hogy Szicília „vi aut clam vel dolo” csúszott ki a kezéből, mert „a római nép maga is *res illicita*-t veszített el”.⁶⁴

1246-ban a francia bárók hivatkoztak igen érdekes módon a világi bírások védelmében a francia klérussal vitázva a Galliában történt frank honfoglalás tényére. Egymással ligát kötve, II. Frigyes propagandájának hatására tették közzé *Quia clericorum superstitio* kezdetű kiáltványukat. A király bírói hatalmának az egyházi ítélkezéssel szemben való megalapozására kifejtették, hogy a *regnum*-ot nem *ius scriptum*-mal, nem is *per clericorum arrogantium*, hanem *per sudores belli* hódították meg.⁶⁵ Ez alkalommal voltaképpen a IX. században már alkalmazott érvelést ismételték.

Ennél is határozottabban, és már a *pápa*, VIII. Bonifác igényei ellen hozták fel a fegyveres foglalás tényét 1296-ban az *Ineffabilis amor* bullára alighanem válaszul szánt röpiratban: „Mielőtt klerikusok lettek volna, Franciaország királya már őrkdött országa felett, és hozhatott olyan törvényeket, hogy azokkal megvédje magát és országát az idegenek csalárdsága és kártételei ellen.”⁶⁶ Ugyanezt a hangot szólaltatta meg 1302-ben az États Généraux előtt a király nevében mondott beszédében Pierre Flote: „Elődeink Franciaországot Isten kegyelméből, a maguk derekasságával és népük erejével hódították meg, elúzvén onnét a barbárokat, és amit megszereztek, azt odaadóan kormányozva, mind a mainapig vitézül senki mástól nem birtokolják, mint egyedül az Istentől.”⁶⁷ A beszéd szerint a király eltökélte magát, hogy országát ebben az állapotában meg is tartja, életét és vagyonát veti latba, hogy „az ország ősi szabadsága megmaradjon”.⁶⁸

Hasonlóan nyilatkoztak a francia bárók 1302-ben a bíborosi testülethez írt levelükben: életüket és javaikat sem kímélik „az ország szabadságának (*liberté et franchise du royaume*)” védelmében, és a küzdelmet ők akkor is folytatják, ha a király abbahagyná.⁶⁹

⁶⁴ „Certe quincunqve Romanorum gesta revolvat, non inveniat aliter quam quod per armorum fortitudinem solam et sic de facto potius, quam de iure . . . opprimendo videlicet alios, qui sua imbecillitate eorum ditioni coeperunt esse subiecti . . .” — „ . . . ipse idem populus rem illicitam amisit . . . et sic paria delicta mutua compensatione tollantur”. Id. és kivonatolja *Ercole*: Arch. Stor. Ital. 89 (1931), 225.

⁶⁵ *Wieruszowski*: i. m. 159—160.

⁶⁶ „Antequam essent clerici, rex Franciae habebat custodiam regni sui et potuit leges facere, quibus ab insidiis inimicorum et nocumentis sibi et regno precaveret”, Id. *Wieruszowski*, i. m. 159. E megnyilatkozások fontos előzménye Kopasz Károly híveinek Hinkmárnál fenn tartott, 870. évi hivatkozása: „omne regnum seculi huius bellis quaeritur, victoriis propagatur, et non Apostolici vel Episcoporum excommunicationibus”. Id. *H. Lilienfein*: Die Anschauungen von Staat und Kirche im Reich der Karolinger. Heidelberg. 1902. 1902. 126.

⁶⁷ „Regnum Franciae . . . Deo propitio praedecessores nostri sua industria et virtute gentis suae expulsis inde barbaris acquisierunt, et partum strenue gubernando a nemine nisi a Deo solo usque nunc fortiter tenuerunt”, idézi: *R. Scholz*: Die Publizistik zur Zeit Philipp d. Schönen und Bonifaz' VIII. Kirchenrechtliche Abhandlungen, H. 6—8. Stuttgart. 1903. 358. old. 13. jegyzet.

⁶⁸ „ut libertas inolita regni conservetur”; id. *Wieruszowski*: i. m. 159.

⁶⁹ *Uo.* 162—163.

Szintén a frank hódítást hozta fel Johannes Parisiensis a Konstantin adományára hivatkozó pápai igények ellen: „Úgy találjuk ugyan, hogy a gallusok Octavianus császár idejében alattvalói voltak a római birodalomnak, a frankok azonban soha.”⁷⁰

Mindezekben az esetekben tehát az államszuverenitás védelmében a „két jog” egyes tételeit fordították az univerzális hatalmak jogigényei ellen.

A kánoni és civiljog XIII. századi alkalmazásával és értelmezésével kapcsolatos viták hullámai kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták a XIII. század magyar gestairódalmát és politikai életének megnyilvánulásait is. Mutatis mutandis megfigyelhető ez P. mesternél, az V. István-kori krónikásnál és Kézainál egyaránt.

A szittyák, illetve hunok és ősmagyarok senki fia, még Kyros és Nagy Sándor által sem leigázott voltának hangoztatása, Pannonia fegyverrel való meghódításának és a rómaiak innét való kiűzésének előadása, a még pogány ősök honfoglalásának részletezése: csupa olyan mozzanat, amelyet a fentiek ismeretében aligha minősíthetünk a Gesta Alexandri Magni-ból, az Exordia Scythicá-ból és máshonnet pusztán a szerzők magyar büszkesége által sugallt kölcsönzésnek. Az olyan megállapítások, hogy „a szittyá gens-et egyetlen imperator sem igázta le” Anonymusnál, „a szittyákat egyetlen imperiumnak sem vetették alá, még a macedonokénak sem” a bővebb szövegekben, „sem római császárok, sem Nagy Sándor nem volt képes oda (Szittyországba) hatolni, bár megkísérelték” Kézainál,⁷¹ a magyar állam, illetve király önállósága és univerzális hatalmaknak alá nem rendelt volta szempontjából tartalmaztak jogilag korántsem közömbös kijelentéseket. Jelentőségüket a császárnak és a pápának Európa államai feletti, római hódításra alapított fennhatósági igényei, és ezeknek az egyes államok jogászai között támadt visszhangja adta. A XIII. századi hazai krónikások megnyilatkozásai ilyen európai viták magyarországi vetületei. Magyar őstörténetet írni — jogászi feladat volt.

Anonymus a maga módján állást foglalt a római jog és magyar jog dolgában is. Előadása szerint Zolta vezér idejében a *rector*-ok feladata volt „a szokásjog alapján a perlekedők ügyeit és vitáit elintézni”.⁷² A hely forrását Horváth J. állapította meg Isidorusnál: „a jogtudósok... megszerkesztve kiadták a *ius civile institutio*-it, hogy a perlekedők ügyeit és vitáit ezek alapján intézzék el.”⁷³ P. mester itt forrása használatának és a maga jogfelfogásának egyaránt biztos ismertetőjegyét hagyta hátra: a X. századi magyar szokásjoggal helyettesítette forrásának a civiljogra való hivatkozását. Ez jól értékelhető állásfoglalás a hazai jog önállósága mellett — kanonikus fogalmazásban. Isidorusnak ezt a fejezetét ugyanis Gratianus *Decretuma* szintén tartalmazza! (D. 2. c. 5.)

P. mesternek az Isidorusnál és Gratianusnál egyaránt megtalálható forráshellyel való bánásmódja kommentárral ér fel. A hazai jog—római jog kérdése iránti érdeklődése egyaránt jól magyarázható akkor is, ha 1200 körül, és akkor is,

⁷⁰ „... licet Gallici inveniantur tempore Octaviani Augusti imperio Romano fuisse subiecti, tamen Franci nunquam.” (Tractatus de Potestate regia et papali) Id. *Carlyle*: i. m. V. k. 147 és 433.

⁷¹ SRH I. 36. 254 és 146.

⁷² SRH I. 107 („qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent”) — A „rómaiak legelője” és elődsiségük uo. 46.

⁷³ „prudentes... institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent”. Id. *Horváth J.* A hun történet és szerzője, Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 454.

ha 1215 után írta művét. III. Béla egykori jegyzője ti. az előbbi esetben Stephanus Tornacensisnek, a Decretum nagytekintélyű értelmezőjének lehetett tanítványa, több, név szerint is ismert magyar klerikustársával együtt, az utóbbi esetben, azaz 1215 után működve pedig annak a IV. lateráni zsinatot követő, Európa-szerte megállapítható törvényhozási hullámnak a sodrában írhatta a gestát, amelytől befolyásolva igyekezett rendezni a hazai társadalmi és párt-harcok igényei szerint a magyarországi feudális jogviszonyokat az 1222. évi Aranybulla. Anonymus indítékait jól mutatja a „rómaiak legelőjére” és Magyarország javaiból való élőködésükre tett, sokat vitatott, aktualizáló megjegyzése.

Az V. István-kori krónika és Kézai konstrukcióira a magyar királyoknak olyan fontos és ünnepélyes megnyilatkozásai is hatással lehettek, amelyek pápai legátusok befolyására hangzottak el. Itt mindenekelőtt az 1233. évi beregi esküre és az 1279. évi kun cikkelyekre gondolunk. Szent István Hartvik-legenda szerinti aktusainak hierokratikus magyarozatát adja mindkettő. Az első a magyar királyoknak a pápától kapott koronával megkoronázott Szent Istvántól való származását hangsúlyozza, a másik pedig kijelenti, hogy a magyar királyok Szent István által a római egyháztól nyerték a koronát és az ország kormányzását. A Szentszék mindkét dokumentum megőrzésére nagy gondot fordított, szövegeket és a belőlük kielemezhető jogcímekeket 1290—91-ben, és később, VIII. Bonifác idején alaposan kiaknázták annak bizonyítására, hogy a magyar királyi hatalom végső forrása a pápa.⁷⁴

Az V. István-kori krónikás a szkíták semmiféle imperium által meg nem hódoltatott voltáról a maga nyilatkozatát jogtudósként tette. Jogi műveltségének egyik fontos bizonyítékaként 1966-ban már hivatkoztam művében a Liber Extra címszerű idézésére.⁷⁵ Ez újabb érveléssel egészíthető ki. Előadásában ugyanis az augsburgi vereség után halálra ítélt Lehel vezér szavai a kalandozó magyarok „istenostora” szerepéről szintén a Liber Extra egyik részletén alapulnak.⁷⁶ Ez a krónikás bizonyára osztotta egyik kortársának, Sükösd mesternek, királyuk, V. István „*sacra regia maiestas*”-ára vonatkozó véleményét. Nézeteiket befolyásolhatták a nápolyi-szicíliai viszonyokról V. István és az Anjouk családi kapcsolata révén szerzett ismereteik is.⁷⁷

Kézai mester krónikájának több vonatkozása is kiemelendő a század legvégén történt államjogi jelentőségű megnyilatkozások előkészítése szempontjából. Művében ő a szkíták le nem igazott mivoltán túl a korabeli jogtudomány másik érdekes érvét is alkalmazta a hunok, illetve Attila szuverenitásának igazolására. Szerinte ugyanis a hadiszervezetben élő hunok Attilát *Romano more* választották királlyá. Ezt az aktust alighanem Hostiensis és Andreas de Isernia vitája alapján magyarázhatjuk. Ennek tanulsága szerint ugyanis valamely nép rómaiaktól való függetlenségének és a király hatalma teljességének jele az, ha a

⁷⁴ Bartoniek E.: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok, 1936. 370 és Gerics J.: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. Annales Universitatis Sc. Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica Tom. I. 1957. 120.

⁷⁵ SRH I. 465. — Tört. Szemle, 1966. 8.

⁷⁶ „Nos sumus ultio summi Dei, ab ipso vobis in flagellum destinati, tunc enim per vos captivamur et occidimur, cum persequi vos cessamus” (SRH. I. 309). — Forrása X, 23, 4, 50: „Si ea, de quibus vehementer Deus offenditur, insequi vel ulcisci differimus, ad irascendum utique divinitatis patientiam provocamus.”

⁷⁷ A nápolyi—szicíliai kapcsolatról Bónis Gy.: Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon, Filológiai Közölny, 1958 és Mályusz E. 1. jegyzetben i. m. 26. és köv. — Sükösd oklevelének kiadása: Szentpétery L.—Borsa I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. (1272—1290) Bp. 1961. 2208. sz.

hatalmat a nép úgy ruházza át uralkodójára, mint a rómaiak a császárra.⁷⁸ A *hadinép* általi királyválasztás motívuma szintén összefügg a *mos Romanus* képzetkörével. A középkorban ti. gyakran érveltek a királyok szuverenitása mellett azzal a Hieronymusnak Gratianusnál is (D. 93 c. 24) olvasható megjegyzésén alapuló közhellyel, amelyre Richardus Anglicus ebben a már idézett formában hivatkozott: „A császárt ugyanúgy a hadsereg választja, mint a királyt is.” Kézai azonban nemcsak a mondai, pogány őskorban foglalt állást a hun szuverenitás mellett.

Művének híres, II. Függelékében ugyanis Szent István és Szilveszter pápa kapcsolatait a XIII. századi pápai magyarázatoktól merőben eltérve interpretálta, sőt a magyar király egyházi javadalom-adományozási jogának akkor nagyon is aktuális védelmére használta. Ezt a jogot Fülöp pápai legátus eljárása éppen nem tartotta tiszteletben.⁷⁹ Annak bizonyítására vállalkozott Simon mester, hogy királya Szent Istvánnak Szilveszter által elismert mivoltában és jogosítványában is örököse és utóda. Vállalkozásától Kun László kiközösítettségének és politikájának ismeretében nehéz volna elvitatni a merészséget.

A Kézai által ebben a tekintetben is tört út 1290-ben és VIII. Bonifác idején éppen úgy nem maradt járatlan, mint ahogyan nemesi közösség elmélete szintén előlegezte nem egy vonatkozásban a III. András-kori rendi államszervezetet. Ottokár rimés krónikája szerint ugyanis az egyik magyar úri frakció Kun László halála után arra hivatkozva utasította vissza a pápa királyjelöltjét, hogy az országot a magyarok súlyos véráldozattal és nagy erőfeszítéssel hódították el a pogányoktól, és nem a papok az ő prédikációjukkal. (Ez eddig közeli rokon motívum a francia bárók 1246. évi kiáltványával és a Szép Fülöp-kori megnyilatkozásokkal.) Előadták azt is, hogy *Lantrecht*-jüktől nem engedik magukat megfosztani, inkább elszakadnak a kereszténységtől és a pápától.⁸⁰

A pápa királyjelöltje elleni, utóbbi fenyegetés a Kézainál teljesen önálló és *Romano more* királyt választó, pogánykori közösség ábrándjának végső érvként való felhasználása lehetett a trónutódlás körül kiéleződött vitában.

III. András erre az útra soha nem lépett. Ő a Szent István nemzetségéből való származását használta *ultima ratio*-ként, messze túlhaladva Kézai megfogalmazását, és igen közel jutva Szép Fülöp híveinek királyuk Szent Lajostól és Nagy Károlytól való eredetét alaposan kiaknázó érveléséhez.

1298-ban ugyanis ligaszereződést kötött öt leghatalmasabb bárójával. Egyikük, Ernye fia István országbíró megígérte Andrásnak: „Minket természetes urának fog tekinteni, parancsainknak engedelmeskedik és ezen a világon élő, minden ellenséggel szemben országunkon belül és kívül, bármilyen rendű és rangú, akár egyházi, érseki méltóságú személyek és pápák... ellen is szolgálni

⁷⁸ Hostiensis szerint a császár kivételével bármely király, ideértve a franciát is, csak az alattvalók beleegyezésével újíthat pénzt vagy szedhet adót, „*nisi populus sibi (regi) eandem potestatem dederit, quae imperatori data est.*” Andreas szerint: „*ius faciendi monetam competit regi Regni in regno suo . . . Per quod patet dictum Hostiensis non bene dictum, quod soli regi Romanorum competit imponere vectigalia, passagia, vel monetam mutare . . . Et dicit Hostiensis, nisi populus consentiret. Sed si esset a populo sicut dicitur de rege Aragonum: quia dicitur cepisse ab electione et habere certas conventiones cum rege . . . Si populus liber aut ille, qui dat legem habet hanc potestatem quia habet sicut populus Romanus, ex quo populo Romano non subest, sed transfert in regem suum, sicut transtulit populus Romanus in imperatorem.*” Id. *F. Ercole*: Arch. Stor. Ital. 73/2. (1915) 287. old. 3. jegyzet.

⁷⁹ *Gerics*: Adalékok, 120.

⁸⁰ *Bartoniek*, i. m. 372.

fog, mivel Szent István király Magyarország apostola és helyébe lépnek utódai, a leszármazás rendje szerint.”⁸¹

III. András halála után a szó teljes értelmében tomboló anarchia egyelőre bármiféle kibontakozást lehetetlenné tett és a magyar állam pusztá léte került veszélybe. Ebben a helyzetben a jogtudomány és a jogászok csak keveset tehetek. Kicsi volt a gyakorlati jelentősége annak a magyar történelemben páriját ritkító aktusnak is, hogy János, a jogtudós kalocsai érsek, III. András rendszerének hajdani oszlopa, 1301-ben királlyá koronázta a pápa trónjelöltjével szemben Vencelt. Jánost csak időközben bekövetkezett halála mentette meg Bonifác haragjának következményeitől és súlyos egyházi fenyegetéktől. Az is bizonyos, hogy Vencel megkoronázása az András idején hirtelen kibontakozott, korai magyar rendiség egyik utolsó életmegnyilvánulása volt.

Ám az sem vonható kétségbe, hogy Bonifác pápa 1303. évi döntése, amelylyel Vencel ellenében formálisan Károlynak ítélte a magyar trónt, akkor és önmagában végrehajthatatlan volt.

A döntésnek érdekes ellendarabja Szép Fülöp és Vencel cseh király szövetsége. Ezt a szövetséget 1303-ban nyíltan Albert ellen kötötték, „aki római királyként viselkedik”. A szerződésben Vencel megígérte: ha a pápa „Franciaország királyának... romlására tör, fiúnkkal, Magyarország felséges királyával... teljes erőnkkel védelmére kelünk... és lehetőségeink szerint mindent megteszünk minden olyasminek a megakadályozására, amiből a pápa (Fülöp) ellen erőt meríthet, vagy megtámadásához erejét gyarapíthatja. A francia király megígérte, hogy ugyanezt teszi fiánk érdekében, ha a pápa... a mi vagy fiánk romlására tör.” A Szép Fülöppel való szerződés természetesen nem biztosíthatta Vencel fiának magyar királyságát, mégis jellegzetes kelet-európai visszhangja volt Bonifác, Fülöp és Habsburg Albert akkori „világpolitikájának”.

A magyar állam önállóságának a XIII. századi jogászok által is képviselt felfogása azután az interregnum viharait és Bonifác bukását átvészelve, a hazai birtokos osztály jogtudatát annyira már befolyásolta, hogy Károly uralmának végleges elismertetése alkalmával Gentilis bíborosnak el kellett ejtenie a magyar király pápai kegyből való trónraültetésének formuláját, és meg kellett ezzel a jogtudattal alkudnia Károly királynak is.⁸²

⁸¹ „contra omnem hostem viventem in mundo et quolibet intra regnum et extra regnum nostrum... existentes, cuiuscunque status et ordinis... existant, sive clericales archiepiscopales persone a... pre... pápe, cum sanctus rex Stephanus regni Hungarie sit apostolus et eius successores in eiusdem vicem succedant in ordine geniture.” OL DI. 1516. sz. — A szövegnek a Hazai Okmánytár VI. k. 436. oldalán közölt kiadása a pápa említését pontokkal jelölt töredékként elhagyja, az eredetin azonban az Országos Levéltár különleges leolvasó lámpájával még kivehető. Kiolvasta a szót annak idején *Pauler* is, i. m. II. k. 461.

⁸² A III. András halála utáni eseményeket ld. *Mályusz* összefoglalásában, Századok, 1966. 735–738. Gentilisnek és Károlynak az „országglakosok (illetve a gens Ungarica) opinio”-jára való hivatkozását ld. uo. 738. old. 61. jegyzet. — Bonifác Károlynak ítéli a magyar trónt 1303-ban: *Les Registres de Boniface VIII. Publié par G. Digard*, Tom. III. C. 877–878. — Vencel és Szép Fülöp szövetséglevele 1303-ból: *Gombos A. F.*: i. m. 2774. A szövetségzés hátteréről ld. *M. Lintzel*: *Das Bündnis Albrechts I. mit Bonifaz VIII. Ausgewählte Schriften*, Berlin, 1961. Bd. II. 262–285.

Jelen tanulmányom kéziratának lezárása után jelent meg a Századok 1973. évi 3. és 4. számában *Szücs J.* témánkkal sok helyen érintkező, fontos munkája: *Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában* címen, amelyre hivatkozni és lényegbe vágó eredményeivel való egyetértésemet kifejezni már csak itt van alkalmam.